

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

BATMAN ÖZEL YENİHAYAT BAKIM
MERKEZİ RAPORU

(Rapor No: 2021/10)

(Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun 13.07.2021 tarih ve
2021/172 sayılı kararında oy birliği ile kabul edilmiştir.)

TEMMUZ 2021

KISALTMALAR.....	2
A. GİRİŞ.....	3
A.1. Ziyaret Yöntemi.....	4
B. GENEL BİLGİLER.....	4
B.1. Merkezin Fiziksel Koşulları.....	4
B.2. Merkez Personeli	5
B.3. Koruma Altına Alınan Kişiler.....	6
C. TESPİT, GÖZLEM VE GÖRÜŞMELER.....	6
C.1. Fiziksel Koşullar	6
C.2. İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi, Disiplin ve Şikâyet Mekanizmaları	7
C.3. Sağlık, Bakım Hizmetleri ve Kontrol Yöntemleri	8
C.4. Beslenme.....	9
C.5. Sosyal Faaliyetler, Günlük Yaşam ve Dış Dünya ile İletişim	9
D. TAVSİYELER.....	10
D.1. Merkez İdaresine Yönelik Tavsiyeler.....	10

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
CPT	: Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi
COVID-19	: Yeni Korona virüs Hastalığı
HES	: Hayat Eve Sığar
OPCAT	: İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol
PCR	: Polymerase Chain Reaction
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
UÖM	: Ulusal Önleme Mekanizması

A. GİRİŞ

1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), 6701 sayılı Kanunla insan onurunu temel olarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek üzere kurulmuştur.
2. Türkiye, 14 Eylül 2005 tarihinde İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol (OPCAT)'i imzalamıştır. 2011 yılında onaylanarak yürürlüğe giren ve Türkiye açısından da bağlayıcılık kazanan OPCAT; taraf devletlerin, protokol kapsamında yetkilendirilmiş ulusal ve uluslararası mekanizmalar tarafından *işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da cezayı önlemek için* kişilerin özgürlüğünden mahrum bırakıldığı yerlere düzenli ziyaret yapılmasına izin verdiği bir sistem kurmaktadır.¹
3. Söz konusu protokol, taraf olan ülkelerin işkence ve kötü muamele ile mücadele amacıyla her türlü alıkonulma mekânlarını ziyaret etmeye yetkili bir Ulusal Önleme Mekanizması (UÖM) kurmasını düzenlemiştir²; bu görev, 6701 sayılı Kanunla Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna verilmiştir. 6701 sayılı Kanunun 2/1-k bendi uyarınca UÖM: *“İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol hükümleri çerçevesinde kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakıldığı yerlere düzenli ziyaretler yapmak üzere oluşturulan sistemi”* ifade etmektedir.
4. Kanunun 9 uncu maddesinin (j) bendinde ise; Kurumun özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin bulundukları yerlere haberli veya habersiz düzenli ziyaretler gerçekleştirmek görevini haiz olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda bakım merkezlerine ziyaret gerçekleştirmek TİHEK'in görev ve yetki alanına girmektedir. Batman Özel Yenihayat Bakım Merkezi, OPCAT bağlamında Kurumun ziyaret düzenlediği merkezlerden birisidir.
5. Yukarıda verilen görev ve yetkiler kapsamında, 17.12.2021 tarihli ve 745 sayılı TİHEK Başkanlık görev emri üzerine, 26.02.2021 tarihinde Batman Özel Yenihayat Bakım Merkezine ziyaret düzenlenmiştir.
6. Ziyaret heyeti, ... oluşmuştur.

¹ OPCAT, m. 2, m.3 ve 4.

² OPCAT, m.3.

7. Bu rapor, Batman Özel Yenihayat Bakım Merkezi³ ziyareti neticesinde edinilen tespit, gözlem ve şikâyetlerin ulusal ve uluslararası normlar bağlamında değerlendirilmesini ihtiva etmektedir.

A.1. Ziyaret Yöntemi

8. Ziyaret Merkezin müdürü ile yapılan görüşmeyle başlamıştır. Görüşmede TİHEK, Ulusal Önleme Mekanizması, ziyaretin amacı ve yöntemine ilişkin bilgiler verilmiştir. Ziyaret derinlemesine bir inceleme yapılması adına gerçekleştirilmiştir. Merkez müdüründen Merkez hakkında güncel bilgiler, koruma altına alınanların sayısı ve COVID-19 tedbirleri kapsamında alınan önlemler hakkında bilgiler edinilmiştir.
9. Merkez müdürü ile görüşme sonrasında koruma altına alınanların bilgisini içeren liste üzerinden görüşülecek bireyler seçilerek heyet ikiye ayrılmış ve engelli bireylerle Merkez bahçesinde görüşmeler yapılarak devam etmiş; bireylerin kaldıkları odalar, ortak yaşam alanları, yemekhane ve sağlık servisi gibi alanlarda incelemelerle devam etmiştir. Ayrıca görevli personeller aracılığıyla Merkezin işleyişine ilişkin bilgi alınmış; incelemelerin ardından Merkez müdürü ile ilk gözlem ve tespitler paylaşılmış; ziyaret sonrası hazırlanacak raporun Merkez ile paylaşılarak tavsiyelerin takip edileceği ve takip ziyareti de yapılabileceği bilgisi verilerek ziyaret sonlandırılmıştır.

B. GENEL BİLGİLER

B.1. Merkezin Fiziksel Koşulları

10. Batman Özel Yenihayat Bakım Merkezi 2010 yılı itibariyle Batman-Siirt yolu üzeri Kösetarla Köyü'nde hizmet vermeye başlamıştır. Merkez 64 erkek ruhsal, 32 erkek zihinsel, 32 kadın ruhsal olmak üzere 128 kapasitesi bulunmaktadır. Ziyaret tarihi itibariyle 18 yaş üstü 68 kişiye hizmet verilmektedir.
11. Merkez binası Menekşe ve Nergiz isimli iki ayrı bloktan oluşmaktadır. Her iki bloğun önünde oturma alanları mevcut olup aynı blokta kalan engelli bireyler bu kısımlarda vakit geçirebilmektedir. Bloklar arası kapılar kilitli olup giriş-çıkışlar bakım elemanları eşliğinde yapılmaktadır.

³ Bundan sonra kısaca Merkez olarak ifade edilecektir.

12. Merkeze alınan engelli bireylere öncelikle PCR testi yapıp COVID-19 önlemleri kapsamında izolasyon olarak kullanılan Menekşe blokta kalmaktadır. Bireyin test sonucunun negatif çıkması ve başka kuruma nakil edilmeyecek olması durumunda izolasyon sürecinden sonra normal odaya yerleştirilmektedir.
13. Merkezde toplamda 32 adet yatma alanı bulunmaktadır. Her yatma alanı dörder kişilik olup 27 metrekaaredir. 16 adet ruhsal erkek bölümünde, 8 adet zihinsel erkek bölümünde ve 8 adet ruhsal kadın bölümünde oda bulunmaktadır. Merkezde mutfak, sağlık servisi, çok amaçlı salon ve etkinlik odaları yer almaktadır.
14. Merkezde 24 saat esaslı yatılı bakım hizmeti verilmekte olup gündüzlü bakım hizmeti verilmemektedir. Merkezde refakatçi bulunmayıp; 24 saat esaslı yatılı bakım hizmeti COVID-19 salgını dışındaki vardiyada bakım elemanları tarafından verilmektedir.
15. Merkez kalite yönetim ve hizmet standartlarına ilişkin TSE onaylı Kalite Yönetim Bilgi Sistemi Belgesine sahiptir.
16. Bakım merkezinde park, spor aletleri ve oturma alanlarında oluşan bir bahçe bulunmaktadır. Merkezde kalan bireyler yapılan görüşmelerde COVID-19 salgını öncesinde bahçeyi kullandıklarını ifade etmişlerdir. Merkezin yan tarafında bulunan alana ise engelli bireylerin kullanabileceği bir hobi bahçesi yapılmasının planlandığı idarece belirtilmiştir.

B.2. Merkez Personeli

17. Merkezde 1 müdür, 1 psikolog, 2 sosyal çalışmacı, 5 sağlık personeli, 1 büro memuru, 1 halkla ilişkiler elemanı, 25 bakım elemanı, 1 aşçı, 1 aşçı yardımcısı, 1 kalorifer ateşleyicisi, 1 şoför ve 1 temizlik personeli görev yapmakta olup; bunların 12'si kadın ve 29'u erkek olmak üzere toplamda 41 personel tam zamanlı çalışmaktadır. COVID-19 salgını nedeni ile personel izolasyona tabi olarak dönüşümlü çalışmaktadır.
18. Merkezde personel çalışma onayı Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü tarafından çalıştırılacak pozisyon yetkinliğine sahip personeller için verilmekte olup onay iptali de İl Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir.
19. Merkezde görevli bakım personellerinden 4'ü üniversitelerin yaşlı bakımı programı, hasta ve yaşlı bakımı programı mezunu; diğer bakım personellerinden 21'i ise İşkur ve Üniversitelerin ilgili bölümlerinden alınmış 400 ve 560 saatlik hasta ve yaşlı programı sertifikalarına sahiptirler.
20. Merkezde her yıl ve her yeni gelen personeller için oryantasyon ve hizmet içi eğitimleri düzenlenmektedir.

B.3. Koruma Altına Alınan Kişiler

21. Merkezde 9 ruhsal kadın, 40 ruhsal erkek ve 19 zihinsel erkek olmak üzere toplamda 68 engelli bireye yatılı bakım hizmeti verilmektedir.
22. Merkezde kalan engelli bireyler valilik ve genel kolluk kuvvetleri tarafından Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne yapılan bildirim üzerine yerleştirilmiştir. Merkezin açıldığı 2010 yılından itibaren 12 engelli birey aileleri tarafından İl Müdürlüğüne müracaat edilerek alınmıştır.
23. Merkeze kabulü yapılan her birey sağlık personeli tarafından muayene edildikten sonra genel vücut formu düzenlenmektedir. Engelli bireylerin odalara yerleştirilme politikaları ise engel grupları ve bireylerin birbirleriyle uyum süreleri meslek elemanları tarafından gözlemlenip yapılmaktadır.
24. Merkezde 57 engelli bireyin sulh hukuk mahkemesinden alınan vasi kararı bulunmaktadır. Vasisi olanların tamamı vasi kararıyla ya da Acil Valilik Oluru ile onay verilmiş olup daha sonradan vasi atamaları yapılmıştır. Eğer Merkezde kalanlara vasi bulunamazsa uzun süre kalacağına inanılan her personele en fazla 5 kişiye vasi olacak şekilde atamasının yapıldığı idarece belirtilmiştir.
25. Engelli bireylerin tamamının bakım ücreti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır.
26. COVID-19 salgının Türkiye’de görülmesinden ziyaret tarihine kadar toplamda 1 kişide pozitif vaka izolasyon katında görülmüştür. İzolasyon katında görüldüğünden itibaren süre 14 gün daha uzatılarak vakanın negatife dönmesi sağlanmıştır. Merkezde COVID-19 kaynaklı vefat yaşanmamıştır.
27. Son 3 yılda yaşanan vefat sayısı 4 olup; ölüm nedenleri akciğer kanseri, kalp krizi ve yaşlılık olarak belirlenmiştir.

C. TESPİT, GÖZLEM VE GÖRÜŞMELER

C.1. Fiziksel Koşullar

28. Merkez gürültü ve hava kirliliğinden uzak bir yerde konumlanmıştır. Merkezin 2010 yılında faaliyete geçtiği de göz önünde tutularak fiziksel koşullarının iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir. Merkez odaları dörder kişilik olup her engelli bireyin kişisel yatağı ve dolabı,

her katta ortak kullanımda tuvalet ve banyo bulunmaktadır. Odalarda ise acil durumlar için yatak başlarında çağrı butonları yer almamaktadır.

29. Merkez pencere ve balkonlarında güvenlik amaçlı bariyerler bulunmamaktadır.
30. Merkezde ısınma kaloriferler aracılığıyla sağlanmakta olup engelli bireyler ile yapılan görüşmelerde ısınmaya ilişkin bir sorun olmadığı belirtilmiştir.
31. Merkezde ortak alanlarda TV olup ayrıca bir bölüm sigara içme alanı olarak kullanılmaktadır.
32. Merkez Batman Belediyesinin ilgili ekibi tarafından bir kez dezenfekte edilmiştir.
33. Merkez içerisinde kantin/market bulunmamaktadır.

C.2. İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi, Disiplin ve Şikâyet Mekanizmaları

34. Merkezde yatılı bakım hizmeti alan engelli bireylerin tabi olduğu kurallar Bireysel Bakım Planı ve Bakım Merkezi Yaşam Akış Çizelgesi doğrultusunda uygulanmaktadır.
35. Merkezde tam bağımlı olan zihinsel ve ruhsal engelli bireylere hizmet verildiğinden şikâyet durumları meslek elemanları tarafından ruhsal durumlarının takibi yapılarak değerlendirilmektedir. Bunun haricinde Kalite Yönetim Sistemi içerisinde hizmet alan engelli memnuniyet anketine cevap verebilecek düzeyde olan ve meslek elemanlarının belirlemiş olduğu ruhsal hastalarla yapılmaktadır.
36. Merkezin ziyaret edilmesi sırasında koruma ve bakım altında bulunan engelli bireylerle gerçekleştirilen görüşmelerde personel ve idareden memnuniyet duyulduğu gözlemlenmiştir.
37. Merkezde kalan sakinlerin kendi aralarında vuku bulan olayların sigara, yemek ve oturulacak-yürünecek yer kapma kaynaklı olduğu; bu olaylar sonrasında tutanaklar tutulduğu idare tarafından sunulan belgelerde görülmüştür.
38. Merkezde ziyaret tarihine kadar kötü muameleye maruz kalmış ve hakkında şikâyetçi olunmuş personel sayısı 1'dir. Personel, bir engelli bireyin diğerine şiddet uygulaması esnasında çıkan olayda şiddet uygulayan engelli bireye kuvvet kullanmıştır. Bu olaya şahit olunan başka personel tarafından durum idareye aktarılmış ve güvenlik kameraları ile tespit edilmiştir. Kuvvet kullanan personelin iş akdine son verilmiş olduğu ilgili belgelerde görülmüş ve olay hakkında Merkez avukatı tarafından savcılık makamına suç duyurusunda bulunulduğu, adli sürecin devam ettiği ve Merkez idaresinin süreci yakından takip ettiği idarece belirtilmiştir.
39. Merkezde istismar, hırsızlık ve taciz gibi vakalar yaşanmamıştır.

C.3. Sağlık, Bakım Hizmetleri ve Kontrol Yöntemleri

40. Merkezde kalan engelli bireylerin tansiyon ve ateş ölçümleri yakından takip edilmektedir. Her gün saat 8.30 ile 14.30 da olmak üzere günde iki kez ateş ölçümleri yapılmaktadır. Bireylerin iki doz COVID-19 aşıları da Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü ekiplerince yapılmıştır.
41. Merkezde kalanların herhangi bir nedenden ötürü hastaneye gitmesi halinde merkeze dönüşlerinde sağlık personeli tarafından genel vücut formu doldurulduğu belirtilmiştir.
42. Merkez sağlık servisinde acil yardım çantaları bulunmaktadır. Engelli bireylerin kullandığı bütün ilaçlar ise reçeteli olup her engelli birey adına oluşturulan özel dolaplarda muhafaza edilmekte ve günlük her hasta için verilen ilacın doz bilgisi kaydedilmektedir. Narkotik ilaçların kayıtları ise ayrı bir defter şeklinde tutulmakta ve bu ilaçlar çelik kasada muhafaza edilmektedir. Heyet üyesi doktor tarafından yapılan incelemede kayıtların düzenli tutulduğu gözlemlenmiştir.
43. Sağlık personeli ve engelli bireylerle yapılan görüşmelerde ilaçların sağlık personeli tarafından yemeklerden sonra odalarda verildiği ve kontrol edildiği belirtilmiştir.
44. Merkezde bulunan engelli bireyler ile yapılan görüşmelerde sıcak suya erişimde bir sıkıntı yaşamadıklarını, haftada iki kez banyo yaptıklarını ve kişisel bakım ihtiyaçlarını gideremeyecek olanlara bakım elemanları tarafından yardım edildiği belirtilmiştir.
45. Engelli bireylerin kişisel giysileri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından gönderilen ödenekten karşılanmaktadır. Ayrıca idare kendisinin de imkânlar ölçüsünde giysi ihtiyacı olduğunda karşılamaya çalıştığını ifade etmiştir.
46. Görüşme gerçekleştirilen engelli bireyler giysilerinin yıkanma ve kurutma işlemlerinin idare tarafından yapıldığını ve sonrasında kendilerine teslim edildiğini aktarmışlardır.
47. Ruhsal engelli bölümündeki sakinlerin saldırganlaşmaya başlama dönemleri meslek ve sağlık personelleri tarafından takip edilmekte ve bu durumlara yönelik önlemler alınmaktadır. Durumlarıyla ilgili psikiyatri doktorlarıyla yapılan görüşmeler üzerine lüzum halinde kullanılmak üzere sakinleştirici ilaçlar hazır bulundurulmaktadır.
48. Merkezde tecrit odasının bulunmadığı gözlemlenmiştir. Kriz ve acil önlem alınması halinde olan bireylerin kendilerine ve başkalarına zarar vermemeleri adına sabitlendiği ve doktorlarının verdiği reçetelerde yer alan sakinleştiricilerin enjekte edilmesi suretiyle müdahale edilebildiği idare tarafından ifade edilmiştir.

C.4. Beslenme

49. Yemek menüsü Merkez tarafından hazırlanmakta; Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne iletilmekte ve diyetisyen tarafından onaylandıktan sonra üç ana ve iki ara öğün olmak üzere Merkezin kendi mutfağında hazırlanmaktadır. Yemekler yemekhanede yenilmekte; masaların hazırlanması ve toplanması görevli personel tarafından yapılmaktadır. Yemeğini kendi başına yemekte zorlanan engelli bireylere bakım elemanları tarafından yardım edildiği ifade edilmiştir.
50. Görüşme gerçekleştirilen engelli bireyler yemeklerden memnun olduklarını; ara öğünlerde çay ve kek verildiğini; özel gün ve haftalarda yapılan etkinliklerde pasta, tatlı, çiğköfte gibi ikramlıkların sunulduğunu ifade etmişlerdir.

C.5. Sosyal Faaliyetler, Günlük Yaşam ve Dış Dünya ile İletişim

51. Merkezde engelli bireylere yönelik günaydın ve özel günler konuşmasının, toplu film gösterimlerinin yapıldığı idare tarafından aktarılmıştır.
52. Merkezde gerçekleştirilen etkinliklere ilişkin tutulan formlar incelenmiş; COVID-19 sonrası Merkez dışı etkinliklere ara verildiği ancak Merkez içerisinde faaliyetlere devam edildiği personel ve engelli bireyler tarafından aktarılmıştır. Aşağıda yer alan tabloda da Şubat ayına ait yapılan etkinlikler yer almaktadır. Etkinlikler sonrası Etkinlik Katılım ve Değerlendirme Formu düzenlendiği; bu tarz etkinliklerin engelli bireylerin kendilerini iyi hissetmelerini ve stres atmalarını, birlik ve beraberlik duygusunu geliştirdiği, bu tür faaliyetlerin yapılmasına devam edilmesi öngörüldüğü tutulan formlarda görülmüştür.

	Etkinlik Adı	Tarih	Katılan Kişi Sayısı
1	Doğum Günü Partisi Etkinliği	05.02.2021	7
2	Çiğköfte Partisi Etkinliği	07.02.2021	63
3	Aynısını Bul Zeka Oyunu Etkinliği	14.02.2021	11
4	Çuval Yarışı Etkinliği	17.02.2021	13
5	Boyama Etkinliği	23.02.2021	20

53. Yapılan görüşmelerde Merkez sakinleri, Engelliler Haftasında etkinlik yapıldığını, pasta ve tatlı verildiğini, COVID-19 salgını öncesi Toplum Ruh Sağlığı Merkezinde resim yapıldığını, kafelere gidildiğini ifade etmişlerdir.
54. Engelli bireylerin yılda toplam 30 günü aşmaması koşulu ile ailelerinin yanına izinli gidebildiği ifade edilmiştir. Ailelerle görüşmelere ise salgın sebebiyle ara verilmiştir.
55. Merkezde görevli meslek elemanları aracılığıyla ruhsal hastalar için 15 günde bir telefon görüşmesi yapılmakta olduğu; ayrıca özel bir durum söz konusu olduğunda da telefon görüşmelerinin yapıldığı Merkez sakinleri ve personel tarafından aktarılmıştır. Kişiye ait özel telefon kullanımı ise ağır engelli olduklarından izin verilmemektedir.
56. Merkezde kalan bireylerin kendi aralarında huzursuzluk çıkarmalarını önlemek ve onları iyi hale teşvik etmek adına ödül-ceza yönteminin uygulandığı; sigara verme/vermeme yönteminin tercih edildiği idarece ifade edilmiştir. Merkez sakinleri de sigara verilmeme ve telefonla görüşmeme tarzı cezalar verildiğini aktarmışlardır.
57. Kendileri ile görüşme yapılan engelli bireyler genellikle katlarında televizyonların da bulunduğu çok amaçlı salon kısmında vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir.

D. TAVSİYELER

58. Merkez idaresi ziyaret süresince her türlü kolaylığı sağlamış ve ziyaret bitimine müteakip heyet tarafından tespit edilen hususların yerine getirilmesini sağlayacağını ifade etmiştir. Merkez idaresinin bu tutumu olumlu karşılanmıştır.

D.1. Merkez İdaresine Yönelik Tavsiyeler

59. Engelli bireylerin acil durumlarda kullanması için odalarındaki yatak başlarına acil çağrı butonları yerleştirilmesi,
60. Engelli bireylerin güvenliğinin sağlanması için pencereler ve balkonlara düşmeyi engelleyici bariyerler yapılması,⁴
61. İşkence ve kötü muamele iddialarına ilişkin bir vaka yaşanmış; bu durum adli makamlara bildirilmiş ve personelin de iş sözleşmesi feshedilmiştir. Benzer durumların yaşanmaması için

⁴ Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği, md.7-1.

personellere işkence ve kötü muamele yasağını da kapsayacak şekilde insan hakları eğitiminin verilmesi,

62. Engelli bireylerin iletişim haklarının ödül-ceza yöntemi olarak kullanılmaması,⁵

63. Ödül-ceza yöntemi kapsamında olumlu davranış şekillendirmelerinin bağımlılık yapıcı maddeyle ödüllendirilmesi yerine örneğin etkinliklere katılma, yiyecek-içecek ile ödüllendirme gibi alternatif yöntemlerin tercih edilmesi,

tavsiye edilmektedir.

⁵ BM Engelli Hakları Sözleşmesi m.22.